

1 Enlig salmebog, efterladt på kirkebænk.

Af jord er du kommet, til skrald skal du blive

Af Liv Richelsen Juhl

På en dansk småø har de et gammelt begravelsesritual. Det er med til at give de få øboere et tæt sammenhold og skabe en relationel ontologi, med særlig respekt for afdøde og gravsteder. Dog er respekten ikke evig, men ændres derimod ved ophør af gravenes fredningstid. Dette kan ses i øboernes håndtering af, hvad der findes under kirkegårdens overflade.

2 Den døde sæl på stranden, omringet af fodspor fra fugle.

En sæl i vandkanten

Jeg er taget til en dansk småø langt fra fastlandet for at snakke med øboerne om deres begravelsesritual. Jeg ankommer om aftenen og går en tur langs stranden. Pludselig ser jeg en stor mørk bold ligge på stranden. Stranden er ellers karakteristisk flad og sandhvid. Da jeg nærmer mig bolden, indser jeg, at det er en død sæl. Hvornår og hvordan den er død, ved jeg ikke, men det blottede lille hvide kranie og de åbne sår langs sælens side fortæller mig at det ikke lige er sket. Jeg undrer mig over, hvorfor ingen har fjernet den, og beslutter mig for at gå til nogle af øboerne for at spørge, om de er bekendte med sælen. De svarer ja, men at højvandet nok skal tage den med ud over natten. Den laissez faire tilgang til den døde sæl undrer mig, da det adskiller sig fra, hvordan øboerne ellers forholder sig til døden. To dage senere ligger sælen stadig og svajer frem og tilbage i vandkanten. I sandet foran sælen har nogen skrevet "frid", svensk for 'fred', og tegnet et hjerte. Morgenen efter er sælen væk.

Kirkegården

Et andet sted på øen, hvor ordet 'fred' og hjerter går igen, er på kirkegården. Den er anlagt i udkanten af øens eneste by, og ved anlæggelsen blev et lerlag fra øens lerbrud lagt for at hjælpe nedbrydningen af gravene, der ellers

er svært nedbrydelige i øens tørre og sandfyldte jord. Gravstenene prydes med citater såsom "Hvil i fred", "Minderne lever" og "Altid savnet, aldrig glemt". Sådanne citater er typiske på folkekirkelige kirkegårde, hvor gravstederne fortæller om de afdødes relationer med de efterladte og omvendt. Dermed bliver gravsteder en måde, hvorpå afdøde har en materiel tilstedeværelse i deres efterliv. At afdøde skal have fred er dog ikke kun markeret med citater på gravsten, men også i lovgivning.

3 Gravsten fra grave nedlagt efter ophørt fredningstid.

Fredningstid

I Danmark er der ved lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde §13 bestemt, at gravsteder har en fredningstid. Det er det tidsrum, hvori man ikke må nedlægge et gravsted og bruge graven på ny. Fredningstiden for en kistegrav skal være minimum 20 år. Dog kan de enkelte kirkegårdes vedtægter afvige fra dette og fastsætte en længere periode, for eksempel på grund af jordbundsforhold. Fredningstiden er til for at sikre, at afdøde og kisten er nedbrudt inden man bruger graven igen, så man ikke forstyrrer afdøde i efterlivet; altså skal man give fred. Yderligere foreskriver den kristne tro på kødets opstandelse, at afdøde skal begraves som ét helt legeme. Dette spejles i lovgivningen ved, at hvis et gravsted af forskellige årsager skulle blive forstyrret før ophøret af fredningstiden, skal afdøde på ny begraves samlet i én grav.

På øen er fredningstiden hele 40 år for kister, og det skyldes netop jordbundsforholdene, da øens jord nedbryder ualmindeligt langsomt, sammenlignet med resten af Danmark.

Første nedskrivning

På trods af den langsomme nedbrydning bliver næsten alle på øen begravet i kister. Øen har nemlig et gammelt begravelsesritual, som kun udføres for kistebegravelser. Hvor gammelt ritualer er, ved hverken øboerne eller arkiverne, da der aldrig er blevet skrevet om det. Nogen gætter på, at ritualer stammer fra opførelsen af den nye kirke i 1800-tallet, mens andre jokende siger, at det har øboerne altid gjort, og at jeg kan skrive, at det stammer fra stenalderen.

Dødsfald på øen er sjældne grundet øens lille befolkning. Derfor har øen heller ikke de typiske begravelseserhverv og -professioner såsom en bedemand eller kirkegårdsgraver. I stedet vedrører det hele øen, når en øboer dør. En såkaldt *be-mand* udpeges af den afdødes familie, der går fra dør til dør for at underrette alle om dødsfaldet og den kommende begravelse. Hjemmeplejen er ansvarlig for istandgørelsen af den afdøde og lægger sammen med redningsvæsenet den afdøde i kisten. Mindst en person fra hver husstand møder op ved den afdødes hjem og synger en salme mens kisten bæres ud

4 Trillebøre, klar til graverarbejde.

og lægges ind i kistevognen. Herefter følger alle i optog, når kisten trækkes igennem byen og ud til kirkegårdens kapel. Her oplyser *be-manden* igen om morgendagens begravelse, og øboerne går hjem. Når en kiste er i kapellet, må ingen festligheder tage sted på øen, af respekt.

Klokken syv om morgenen på dagen for begravelsen møder syv mænd op på kirkegården; de såkaldte *graverne*. De er en gruppe mænd, typisk nærtstående til den afdøde, som er udpeget af *be-manden* til at grave graven med skovl og spade. Flere af *graverne* har gravet flere gange, da øens lille befolkning gør, at der ikke er en stor gruppe at vælge af. I takt med at de graver, ned sættes en ramme af træ, der skal sørge for at den sandede jord ikke skrider ned i graven. Ligeså lægges der brædder ovenpå gravens kant, så man kan gå nær graven, uden at jorden skrider. *Graverne* er ikke lønnede, men bliver under arbejdet opvartet af *be-manden* og den afdødes familie. Når de har gravet i nogle timer, går de hen og får morgenmad ved afdødes familie. Derefter genoptager de arbejdet og færdiggør graven, hvorefter de trækker kisten fra kapellet op i kirken. Når de er hjemme igen iklæder de sig pænt tøj og får middagsmad ved afdødes familie inden begravelsen. Under den folkekirkelige begravelse bliver et par af *graverne* ude på kirkegården og holder øje med, at graven ikke skrider. Dog er *graverne*'s arbejde sjældent så simpelt som beskrevet her.

5 Færdiggjort grav.

Med Barad på øhop

Inden jeg fortsætter fortællingen om øen, vil jeg forklare forbindelsen mellem fredningstid og begravelsesritualet. Jeg mener, at disse er ontologiske bestanddele i øens relationelle ontologi. Begreberne har mange forskellige definitioner, men jeg vil her tage udgangspunkt i, hvordan den feministiske teoretiker og fysiker Karen Barad bruger det i bogen *Meeting the Universe Halfway* fra 2007. Relationel ontologi er en afvisning af partikularismen, som er troen på, at verden består af selvstændige og dermed nonrelationelle ting. I stedet er relationel ontologi en anerkendelse af, at verden består af relationer. Det, som så indgår i relationer, kaldes for ontologiske bestanddele. Disse eksisterer i kraft af relationer og har dermed ikke har en prærelationel eksistens. Altså eksisterer verden, og alt i den, kun fordi det er relationelt. Samtidig anerkender Barad, at alt ikke eksisterer på lige vis; nogle ontologiske bestanddele har større betydning, andre mindre betydning. Betydningen af ontologiske bestanddele er betinget af tæthed i relationer, hvilket, som jeg senere vil vise, er relevant for øboernes håndtering af, hvad der findes under kirkegårdens overflade.

Lovgivning og ritual

Selvfølger er der en uendelig og altid skiftende mængde ontologiske bestanddele på øen, men jeg vil her holde mig til de mest relevante.

Fredningstiden gør, at øboerne konstant er i relation med afdøde på kirkegården. Dette sker på to måder. For det første er det øboerne, der passer kirkegårdens grave, og de er derfor jævnligt på kirkegården. Nogle grave har privat pasning, og her er det øboere som kommer og passer grave ved afdøde familiemedlemmer eller venner. Andre grave har øens kirketjener til opgave at passe, hvilket oftest er grave, hvor afdøde ikke har nogle boende på øen til at gøre det. Dette er dog ikke så anderledes fra kirkegårde på fastlandet. En anden måde, hvorpå fredningstiden sætter øboerne i relation med afdøde, er mere særpræget; øboerne kender alle afdøde på kirkegården. Da jeg interviewer en, som har været *graver* i 40 år, fortæller han mig, at han og en anden *graver* engang gik på kirkegården, da det gik op for dem, at de næsten havde været med til at grave alle gravene: "For pokker. Vi kender jo alle dem, der ligger heroppe, for vi har gravet til dem [alle] stort set!". En lignende oplevelse havde jeg, da jeg blev vist rundt på kirkegården, hvor kirketjeneren kunne fortælle mig om enhver grav, og hvem afdøde var i familie med af nulevende øboere. Fredningstiden sikrer dermed ikke blot afdøde fred, som det egentligt er tiltænkt, men sikrer også en fortsat materiel tilstedeværelse i form af et gravsted, der så holder dem i relation med øboerne.

6 Kors på toppen af kirkegårdens kapel.

Ligeså er begravelsesritualet med til at sætte øboerne i relation med afdøde. Særligt ved hvor tæt øboerne omgås med en af de materialiteter, som indgår i begravelsesritualet; kisten. Når den afdøde lægges i kisten, kommer de i relation med deres kiste, da den følger dem i graven. Flere af *graverne* er en del af redningsvæsenet og lægger dermed også afdøde i kister. Derfor, når *graverne* er med til at lægge den afdøde i kisten, trække den gennem byen og sætte den i kapellet, grave graven til kisten, trække kisten op i kirken, sænke kisten i jorden og dække kisten til, kommer *graverne* også i relation med kisten og med afdøde. Dette viser sig især ved, at *graverne* taler med og rører ved kisten, som var det den afdøde selv: "Godmorgen, har du lyst til en øl?"

Denne relationelle ontologi gør, at øboerne, og især *graverne*, håndterer afdøde og kister med respekt, da de har en relation med dem. Både fredningstid og begravelsesritualet bygger på respekt for de afdøde.

Ingen fred

Martin er død. Jeg står i øens butik og er ved at betale for mine varer. På kassebåndet står et håndskrevet skilt, hvorpå der står, at Martin er død. Nogle dage senere møder jeg op og er med til at følge hans kiste til kapellet sammen med øboerne. Jeg aftaler med *graverne*, at jeg må komme og overvære deres arbejde dagen efter.

Da jeg møder op, tænker jeg, at jeg skal overvære så simpel en proces som

tidligere beskrevet, men det er ikke tilfældet. På trods af en fredningstid på 40 år, er de stødt på en grav. Efter et kig i kirkebøgerne kommer de frem til, at det er en kvinde som blev begravet for 70 år siden. *Graverne* er ikke påvirkede af fundet, da det faktisk sker oftere end ej. Mere og mere af kisten kommer til syne, og *graverne* siger, at den er godt velbevaret; oasis fra bårebuketterne, håndtag fra kistesiderne og sengelinned, der er så velbevaret, at vi kan læse vaskeanvisningen. Et råb nede fra graven fortæller, at nu har de fundet hende. Med én bevægelse vippes hendes kranie op fra graven, og *graveren*, der står ved bunken med jord fra graven, udbryder en øv-lyd. Kraniet stilles på hækken, men *graverne* bliver enige om, at hun hellere må vendes om og kigge væk, da hun sikkert er sur over at blive forstyrret efter så mange år. Spaden stikkes i endnu en gang, og den skeletterede overkrop sætter sig op. Tøjet er der også stadig; en bronzefarvet skjorte med snirkler på, pænt knuppet både ned ad brystet og ved håndleddene. *Graverne* er imponerede og fortæller mig, at ingen af dem nogensinde har set en grav så velbevaret. Måske med undtagelse af en 50 år gammel grav, hvor man kunne se, at det havde været en vinterbegravelse ud fra sorten på de tørrede blomster, der fortsat hvilede på skelettets bryst.

7 Pause mens *graverne* er til morgenmad. Trillebør med gravrester.

Affaldscontainer eller lærredssæk

En af *graverne* står med en smøg i den ene hånd og den anden rodende i jordbunken i et forsøg på at sortere de mange gravrester fra. Som mere og mere af den gamle grav kommer frem, bliver det klart for mig, at gravens indhold ikke håndteres ens.

I en trillebør smides alle gravrester, bortset fra skelettet, der lægges på jorden. Hver gang trillebøren er fyldt, kører en af *graverne* den rundt om hjørnet, og kommer tilbage med den tom. Efter at det er sket nogle gange, går jeg med om og finder ud af, at den tømmes i kirkegårdens affaldscontainer. Jeg spørger om det virkelig kan passe, at de smider gravresterne ud, og han svarer: "Hvad fanden skulle vi ellers gøre?" med den største selvfølgelighed. For *graverne* er gravresterne skrald.

Da alle gravrester er kommet op af graven, og jordbunken er sorteret, står *graverne* og snakker om, hvad de skal gøre med skelettet, eller hende som de siger. De bliver enige om at finde en af de lærredssække, som kirkegården bruger til haveaffald, og kommer hende i den. Hun bliver ikke smidt ud ligesom gravresterne, men stilles i stedet ind i kapellet. *Graverne* fortæller mig, at de egentligt helst ville grave sækken ned i et hjørne af den nye grav, "så de ligger i rigtig rækkefølge," men da jorden allerede er begyndt at skride, tør

8 Tomt kapel.

de ikke grave dybere. Da Martin senere på dagen er blevet sænket i jorden, og gæsterne er gået, finder *graverne* sækken frem fra kapellet og lægger den ovenpå den nye kiste, inden de fylder jord i graven.

Respektfulde relationer

Forskellen i gravernes håndtering af afdøde afhænger af deres relation med den afdøde. I tilfældet med Martin har *graverne* en relation med ham, og han behandles med respekt. Yderligere er han stadig materielt til stede på kirkegårdens overflade den dag i dag, i form af et gravsted, og bliver fortsat omtalt med stor respekt når jeg besøger øen. Det er noget anderledes med kvinden. At sige at hun ikke er en del af øens relationelle ontologi ville være forkert. Hun var om nogen en del af virkeligheden den morgen på kirkegården, da *graverne* stod med hendes kranie i hænderne. For kvinden har haft relationer på øen, hvilket hendes grav og registrering i kirkebogen vidner om. Dog var der noget, der var anderledes for *graverne*, som de stod og smed hendes gravrester ud.

Når fredningstiden ophører, og udførelsen af begravelsesritualet ligger mange år forinden, nedlægges grave, og når afdøde ikke længere er materielt til stede på kirkegårdens overflade, ændres noget i øboernes relationer med dem. Den relationelle ontologi ophører ikke, og afdøde stopper som sagt ikke med at være en del af den. Dog, med Barads argument om at nogle ontologiske bestanddele betyder mindre end andre, kan jeg sige, at øboernes respekt for afdøde mindskes, når relationen ændres. Derfor har *graverne* intet problem med at smide gravrester i affaldscontaineren. Det er ikke fordi de ikke respekterer nedlagte gravsteder, men fordi de respekterer dem mindre end en afdød som Martin, som *graverne* har en tættere og dermed mere respektfuld relation med.

Forstyrret hvilested

Øens skraldebil kommer og tømmer kirkegårdens affaldscontainer. Skrald og gravrester samles og kommer ombord på færgen, hvor det sejles til fastlandet og brændes. Selvom øboere kommer af øens jord, og ifølge både troen på kødets opstandelse og lovgivning burde blive til øens jord, ender dele af deres sidste hvilested på en forbrænding, langt fra øen. Skeletresterne bliver dog tilbage, som med kvinden, men om over 40 år, når *graverne* på ny skal grave en grav, hvor Martin og kvinden nu ligger sammen, vil Martins gravrester nok også ende på fastlandet som skrald.

Alle fotos af forfatteren. Redigeret af Toke Richelsen.

Forslag til videre læsning

Anne Line Dalsgaard (2011) "Kun et skelet tilbage: Objektivitet, tid og sex et sted i Nordøstbrasilien". Tidsskriftet *Antropologi* 63, side 105-121.

Finn Stepputat (2014) *Governing the Dead: Sovereignty and the Politics of Dead Bodies*. Manchester: Manchester University Press.

Tim Flohr Sørensen (2010) "A Saturated Void: Anticipating and Preparing Presence in Contemporary Danish Cemetery Culture". I *An Anthropology of Absence: Materializations of Transcendence and Loss*, redigeret af Mikkel Bille, Frida Hastrup & Tim Flohr Sørensen, side 115-130. New York: Springer Science+Business Media.

Om forfatteren

Liv Richelsen Juhl er bachelorstuderende i antropologi ved Aarhus Universitet, med tilvalg i filosofi. Siden maj 2023 har hun udført feltarbejde på en dansk småø, centreret om øens begravelsesritual samt kirkegårdspraksis.